

נביאים וכתובים

הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ

יושב ראש אגודת 'מטמוני ארץ'

מניין השנים בספר שמואל

ספר שמואל פותח בתקופת עלי הכהן ומספר על אלקנה, חנה, שמואל, שאול ודוד. על פי ברייתא דסדר עולם¹ כל ימי הספר (שהוא מהארוכים שבין ספרי הנ"ך), היו פחות ממאה שנים: עלי ארבעים שנה, שמואל עשר שנים, שאול שנתיים וחצי, וארבעים שנות דוד המלך.

ברייתא דסדר עולם

כך נתפרט מניין השנים בברייתא דסדר עולם: עלי נתמנה לשופט ועוד באותו יום בירך את חנה. על עלי אומר הכתוב ששפט את ישראל ארבעים שנה, ועל כן היה שמואל כמעט בן ארבעים במות עלי. בכתוב נאמר על כמה חודשים אחר מות עלי,

וַיְהִי מִיּוֹם שֶׁבַת הָאָרוֹן בְּקִרְיַת יַעֲרִים וַיִּרְבּוּ הַיָּמִים וַיְהִיו עֶשְׂרִים שָׁנָה וַיִּנְהוּ כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיּוֹם: (שמואל א ז, ב)

את עשרים השנים האלה מסבירה הברייתא כמכוונים לתקופה עד שהעלה דוד המלך את הארון לעיר דוד, והיות שמפורש בפסוק כי דוד מלך בחברון שבע שנים לפני שהעלה את הארון, נאלצה הברייתא לדחוק את שנות שלטונם של שמואל ושאול בשלוש עשרה שנה. בכתוב מפורש כי שאול מלך שנתיים:

בֶּן שָׁנָה שָׁאוּל בְּמָלְכוֹ וּשְׁתַּי שָׁנִים מָלְךְ עַל יִשְׂרָאֵל (שמואל א יג, א)

ממילא עולה כי שמואל שפט את ישראל עשר שנים (ושנה אחת היתה מקוטעת). מלבד זאת דרשו חז"ל את דברי חנה על שמואל הנער

וַהֲבֵאתִיו וְנִרְאָה אֶת פְּנֵי ה' וַיֵּשֶׁב שָׁם עַד עוֹלָם: (שמואל א א, כב)

שהכונה לעולמם של הלויים – חמישים שנה. והיות שפסוק זה היה לאחר שגמלה אותו בגיל שנתיים, אם כן היה בן חמישים ושנים בפטירתו, וזה מתאים לכך שנפטר כמעט עם שאול (כמה חודשים לפניו), זהו חשבונה המדוקדק של הברייתא.

קושיות הראשונים

בפירושי רבותינו הראשונים מצאנו שהקשו על מניין השנות הספר שבסדר עולם. אלו הקושיות המרכזיות שבדבריהם:

א. האברבנאל² מעיר כי בפשוטו של מקרא של וַיִּרְבוּ הַיָּמִים וְגו', נראה כי לאחר עשרים שנה הצליח שמואל להחזיר את כל העם בתשובה ואז נלחם בפלישתים, ואם כן שפט את ישראל יותר מעשרים שנה. זו לשונו בקיצור: אין המקום הזה ראוי להודיע בו כמה שנים ישב הארון בקרית יערים, כי אם מתי שבו ישראל בתשובה. והודעת הימים אשר ישב שם הארון מקומם או בתחילת הסיפור כשמוזכר שבא הארון לקרית יערים, או באחריתו כשנלקח משם, ולא שיוודיעהו אגב גררת הדברים וספרו התשובה שעשו. וגם אמרו וירבו הימים מיותר אחרי שפירש כי היו עשרים שנה. ובמקום אחר (ח א) העיר עוד כי הכתוב מספר על כמה וכמה דברים שעשה דוד בתחילת מלכותו כבניין עיר דוד ובניין ביתו, ורק לאחר מכן מספר הכתוב על העלאת הארון מקרית יערים, ואם כן, הרי שיש יותר מעשרים שנה עד שהעלה דוד את הארון, או לחילופין יש לקצר את שנות שמואל או שאול.

ב. הרלב"ג³ מקשה, כיצד אמר שמואל על עצמו "וַאֲנִי זָקַנְתִּי וְשִׁבְתִּי"⁴, אם היה אז בן חמישים? וכן הקשה האברבנאל⁶.

ג. עוד הקשה האברבנאל⁷, מדברי הכתוב "בֵּן אַרְבָּעִים שָׁנָה אִישׁ בִּשְׁתַּת בֶּן שְׁאוּל בְּמָלְכוֹ עַל יִשְׂרָאֵל וְשָׁתִים שָׁנִים מָלַךְ אַף בֵּית יְהוּדָה הָיוּ אַחֲרֵי דָוִד: וַיְהִי מִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיָה דָוִד מָלַךְ בְּחֶבְרוֹן עַל בֵּית יְהוּדָה שִׁבְעַת שָׁנִים וְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים"⁸. הרי שאיש בושת בן שאול היה בן ארבעים במלכו. זאת ועוד, שהכתוב אומר כי דוד מלך מיד לאחר מיתת שאול על יהודה למשך שבע שנים, ועל איש בושת אומר הכתוב כי מלך שנתיים בלבד, ואם כן ישנם חמש שנים של פער בין זמן מלכות דוד לזמן מלכות איש בושת. יתכן שהפער מוסבר בכך שאיש בושת הומלך רק חמש שנים לאחר מות שאול, ויתכן כי לאחר מות איש בושת עברו חמש שנים עד שמלך דוד על כל ישראל (נחלקו בכך רש"י ותוספות בסנהדרין⁹). ואפילו אם נניח כדברי רש"י כי חמש שנות ההבדל בין השנתיים שנאמרו בשלטונו של איש בושת לשבע השנים של דוד,

² פירושו לשמואל א ז, ב.

³ פירושו לשמואל א ז, ב.

⁴ שמואל א יב, ב.

⁵ זקנתו של שמואל מוזכרת עוד כמה פעמים בכתוב.

⁶ פירושו לשמואל א ח, א.

⁷ שם.

⁸ שמואל ב ב, י-יא.

⁹ כ. ד"ה ששהה.

היו לפני שהומלך, עדיין היה בן שלושים וחמש במלכו, ושלושת אחיו היו גדולים ממנו בשנים. והיות שלא יתכן לבן להיות גדול מאביו, מוכח שהיה שאול כבן שישים במלכו ואם כן תמוה מדוע נקרא בחור¹⁰. ועוד, שאביו שלחו עם האתונות ואף דאג לו כשלא חזר. האם מתאים כל זה לאדם בן שישים? ובפרט קשה שלפי סדר עולם שמואל, כשהיה בן ארבעים ותשע, נקרא זקן, ושואל, כשהיה בן שישים, נקרא בחור, ונבחר כתחליף להנהגת שמואל.

ד. הקשו הרלב"ג והאברבנאל¹¹ שהכתוב אומר:

וְשָׂאוֹל לְכָד הַמְּלוּכָה עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּלְחֶם סָבִיב בְּכָל אֵיבָיו בְּמוֹאָב וּבְכַנְזֵי עַמּוֹן וּבְאַדְוִים
וּבְמַלְכֵי צוּבָה וּבְפִלְשְׁתִּים וּבְכָל אֲשֶׁר יִפְנֶה יְרֻשִׁיעַ: (שמואל א יד, מז)

האם כל אלו היו במשך שנתיים, מלבד כל הרדיפות שרדף את דוד לאחר מכן?

ה. כעין זה יש להעיר, האם כל האירועים המתוארים בפרקים ט"ז-כ"ו, כולם התרחשו במשך זמן קצר כל כך? והרי מלחמת גלית לבדה הייתה יותר מארבעים יום¹².

ו. בדומה לזה מקשה האברבנאל עוד מדברי הכתוב

וַיְהִי מִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר יָשָׁב דָּוִד בְּשִׂדֵּה פְּלִשְׁתִּים יָמִים וְאַרְבָּעָה חֳדָשִׁים: (שמואל א כז, ז)

האם כל זמן מלכות שאול לפני סיפור זה, הייתה רק שנה אחת¹³?

שאלות נוספות

על שאלות הראשונים שהובאו לעיל יש להוסיף עוד קשיים בחשבון הסדר עולם.

א. בכתוב נאמר על אלקנה

וְעָלָה הָאִשׁ הַהוּא מְעִירוֹ מֵיָמִים יְמִימָה לְהַשְׁתַּחֲוֹת וּלְזַבַּח לַה' צְבָאוֹת בְּשִׁלָּה וְשָׁם שָׁנִי
בְּנֵי עָלִי חֲפָנִי וּפְנַחַס כְּהֻנִּים לַה': וַיְהִי הַיּוֹם וַיִּזְבַּח אֶלְקָנָה וְנָתַן לַפְּנֵי אֲשֶׁתוֹ וּלְכָל בְּנֵיהָ
וּבְנוֹתֶיהָ מְנוֹת: וּלְחֻנָּה יָתַן מְנָה אַחַת אֲפִים כִּי אֵת חֲנָה אָהַב וְה' סָגַר רַחֲמָהּ: וְכַעֲסָתָה
צָרְתָה גַם פֶּעַס בְּעֵבֹר הָרַעְמָה כִּי סָגַר יְהוָה בְּעַד רַחֲמָהּ: וְכֵן יַעֲשֶׂה שָׁנָה בְּשָׁנָה מִדֵּי עֲלֹתָהּ
בְּבֵית ה' כִּן תִּכְעַסְנָה וְתִבָּכֶה וְלֹא תֹאכַל: (שמואל א א, ג-ז)

מסתבר שבני עלי היו דומיננטיים במשכן רק כשעלי נהיה לשופט, (מלבד השאלה האם אכן השופטים היו מינויים ממש, ולא דברים שנוצרו בתהליך מתמשך), והיות שמפורש בפסוקים שאלקנה עלה לשילה עם חנה כמה וכמה שנים לפני סיפור זה שבו בירכה עלי,

¹⁰ שמואל א ט, ב.

¹¹ פירוש לשמואל א יג, א.

¹² פירושו לשמואל א יז, טז.

¹³ ויתירה מכך וַיֵּאמֶר אֱלִישׁ אֶל־ שְׂרֵי פְּלִשְׁתִּים הַלּוֹאֲזָה דָּוִד עֹבְדוֹ שָׂאוֹל מֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִיא אֲתִיָּזָה יָמִים אוֹרְזָה שָׁנִים (שמואל א כט), אך יש להבין את הלשון המוזרה ימים או שנים.

ניתן להוכיח מכך שסיפור זה לא היה ביומו הראשון של עלי, ולפיכך אם נקבל את הסבר הברייתא על המילים "עד עולם", נצטרך להגדיל את שנות שלטונו של שמואל (או לחילופין את שנות שאול), כי מניין שנות עלי מתחיל כמה שנים לפני לידת שמואל.

ב. לאחר מלחמת שמואל בפלישתים נאמר:

וַיִּכְנְעוּ הַפְּלִשְׁתִּים וְלֹא יָסְפוּ עוֹד לָבוֹא בְּגִבּוֹל יִשְׂרָאֵל וַתְּהִי יַד ה' בְּפִלְשְׁתִּים כָּל יְמֵי שְׁמוּאֵל: וַתִּשְׁבְּנָה הָעָרִים אֲשֶׁר לָקְחוּ פְּלִשְׁתִּים מֵאֵת יִשְׂרָאֵל לְיִשְׂרָאֵל מֵעַקְרוֹן וְעַד גֵּת וְאֵת גְּבוּלֵן הַצִּיָּל יִשְׂרָאֵל מִיַּד פְּלִשְׁתִּים וַיְהִי שָׁלוֹם בֵּין יִשְׂרָאֵל וּבֵין הָאֱמֹרִי: וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּו: וְהִלֵּךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלָגַל וְהִמְצֵפָה וְשִׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וַתִּשְׁבְּתוּ הָרְמָתָה כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שִׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה': (שמואל א ז, יג-יז)

האם כל זה היה בתוך שנתיים-שלוש? ועוד, הרי נאמר "מדי שנה בשנה", ומשמע כמה וכמה שנים. ובכלל קשה לומר שתוך תקופה קצרה ממש הצליח שמואל להחזיר את כל עם ישראל בתשובה.

ג. האם ביומם הראשון של בני שמואל ידעו כולם כי אינם הולכים בדרכיו ופנו לשמואל בבקשת מלך? ואם נניח שהדבר לקח לפחות שנה, אז נצטרך להוריד עוד זמן משנות שלטונו של שמואל עצמו. ושוב לפי זה יוצא כי על מספר מועט של שנים אמר הכתוב "והלך מדי שנה בשנה וגו'", וזה תמוה כמובן.

ד. מבואר בנביא כי אחיטוב היה אחי אי כבוד בן פינחס בן עלי¹⁴, בהמשך¹⁵ נאמר כי אביתר בן אחימלך בן אחיטוב ברח לדוד כשהרג שאול את אנשי נוב עיר הכוהנים. לאחר מכן¹⁶ כתוב כי היה לו אפוד ושאל בו, ואם כן היה לפחות כבן עשרים שנה. וכיוון שהיה נכדו של אחיטוב, ולפי חשבון הסדר עולם עברו כעשר שנים מיום הריגת פינחס בן עלי ליום הריגת שאול את נוב, אם כן היה אחיטוב כבן חמישים ביום הריגת פינחס, ולפי זה אימו הייתה צריכה להיות כבת שבעים, ואיך מתה בלידתה את אי כבוד?

מניין השנים של הראשונים

בשל קושיותיהם, שחלקן הובא לעיל, פרשו הרלב"ג והאברבנאל את עשרים השנים שהיה הארון בקרית יערים על התקופה עד שהצליח שמואל להחזיר את כל העם בתשובה, ולא עד שהעלה דוד את הארון. וממילא שפט שמואל את ישראל לפחות כמה עשרות שנים (כי התיאור שהפלישתים נכנעו כל ימי שמואל ושהלך מדי שנה וכל שאר הפסוקים מורים על לפחות עשר שנים). וכן מצינו דעה זו בחז"ל, על משה ושמואל:

¹⁴ שמואל א יד, ג.

¹⁵ שמואל א כב, כ.

¹⁶ שמואל א כג.

... זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה... (מדרש תהלים, מזמור כה)

ודעה זו חולקת על הסדר עולם שהובא בתחילת המאמר. [עוד יש לציין כי הרד"ק בשופטים¹⁷ מביא בשם סדר עולם כי שמואל שפט עשרים שנה, אך לא ידוע על גירסא כזו בסדר עולם משום מקור אחר, וצ"ע].

עוד מפרש האברבנאל¹⁸ כי שאול מלך כעשרים שנה, והיה בן כארבעים במלכו. והכתוב "בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך על ישראל:", פירושו שנה מהימשחו עד שנמלך בפועל, ושתי שנים מלך עד סיפור זה שהתחיל למרוד בפלשתים. וכעין זה פירש גם הרלב"ג¹⁹. אף יוסף בן מתתיהו כותב²⁰ כי שאול מלך עשרים ושתיים שנה²¹.

[ויש להעיר, כי בהגדילנו את זמן ספר שמואל, הרי שיקשה עלינו הכתוב "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זה הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה'":. התשובה לשאלה זו, היא בהקטנת זמן השופטים, ולכך ראיות רבות מן הכתוב, אך לא נתייחס לכך במאמר זה העוסק בספר שמואל].

מעשה בת שבע

ימי דוד מתאפיינים בעליה גדולה של מלכותו, חטא בת שבע ומאז ירידה תלולה, רציחות ומרידות. אמנם הכתוב לא מפרש לנו מתי היה מעשה בת שבע, ועלינו לנסות לברר זאת בעצמנו.

לפני מעשה בת שבע מוזכר סיפור מפיבושת²², ושהיה לו בן קטן ושמו מיכא. נאמר בכתוב²³ כי מפיבושת היה בן חמש בבוא שמועת שאול ויונתן, אם כן היה בן שנים עשרה כשמלך דוד בירושלים, ועברו לפחות עוד כעשר שנים עד שהיה לו בן קטן. לאחר מכן מסופר על שליחת דוד שליחים לעמון ועל המלחמה עימם, ובתחילת מעשה בת שבע נאמר "ויהי לתשובת השנה לעת צאת המלאכים...". ונראה שכוונת הפסוק שנה משלח דוד את שליחיו לעמון (כי בהמשך הסיפור מוזכרת מלחמת בני עמון), ואז מספר הפסוק את מעשה בת שבע. לא ניתן לאחר מעשה זה הרבה אחר כך, כי שלמה, בנה של בת שבע היה כבר גדול כשמת דוד. [ההכרח לזה הוא כי שלמה מלך ארבעים שנה, ובנו רחבעם היה בן ארבעים ואחת במלכו, ומכאן שהיה לשלמה בן שנה בחיי דוד אביו, וודאי היה כבר גדול כשנישא. גם ברשימת הניצבים שלו בתחילת ימי מלכותו מוזכר שנים שנישאו לבנותיו, אם כן בנותיו כבר היו ראויות להינשא. כמו כן נאמר בכתוב "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את

¹⁷ יח, א.

¹⁸ שמואל א יג, א; כז, ז ועוד.

¹⁹ פירושו לשמואל א יג, א.

²⁰ קדמוניות היהודים ספר שישי פרק יד.

²¹ וראה שם שכתב כי מלך שאול בחיי שמואל שמונה עשרה שנה.

²² שמואל ב ט.

²³ שמואל ב ד.

לָבְבוּ...²⁴ שלמה מלך רק ארבעים שנה, ואם היה זקן, הרי שהיה כבר גדול בימי דוד. גם בקשת אמו של שלמה על אדניהו, בראשית מלכות שלמה ותשובתו הנחרצת²⁵ מראים כי כבר היה גדול, ולא היתה אמו "עוצרת" בתחילת מלכותו.

מרד אבשלום וסוף הספר

בתחילת מרד אבשלום אומר הכתוב "וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים שָׁנָה"²⁶, ותמהו כמה מן המפרשים מה הם הארבעים שנה, ולא רצו לפרש למלכות דוד, כי אחר כך נאמר שהיה רעב שלוש שנים בימי דוד²⁷, והרי כל מלכות דוד הייתה מארבעים שנה. אך נראה לומר כי מרד אבשלום היה בשנתו האחרונה של דוד המלך, והפרקים האחרונים בספר היו בתחילת ימי דוד ואין מוקדם ומאוחר בתורה. ואלו הראיות לכך:

א. על הרעב הנזכר נאמר בכתוב "וַיְהִי רָעַב בְּיַמֵּי דָוִד...". הלשון משמע שבא להבדיל, בימי דוד ולא בימי שאול, ומשמע שהיה בתחילת ימיו.

ב. על אותו רעב נאמר כי בא "אֶל שְׂאוּל וְאֶל בֵּית הַדְּמִים עַל אֲשֶׁר הָמִית אֶת הַגְּבַעִים". יתכן כי העונש היה עשרות שנים לאחר החטא, אך מסתבר יותר כי היה סמוך ונראה למעשה.

ג. לעיל²⁸ נאמר, שדוד בירר האם נותר מישהו מבית שאול ומצא את מפיושת. מדוע לא מצא את שבעת צאצאי שאול האחרים? אלא מוכח שהם נהרגו קודם לכן, במעשה הרעב על דבר הגבעונים.

ד. לאחר הרעב מסופר על מלחמות בפלשתים, אך בסוף ימי דוד הפלשתים כלל לא היו דומיננטיים²⁹. ולכן נראה שמלחמות אלו היו בשנות שלטונו הראשונות של דוד כשעוד נאבק בפלשתים.

ה. מסופר שם כי הפלשתים ביקשו להרוג את דוד במלחמה, ונשבעו אנשי דוד שלא יבוא יותר למלחמה. ואכן בכל מלחמות דוד בעמון וכו', שנכתבו לעיל, נאמר שיואב ואבישי יצאו ולא דוד. יתירה מכך, במלחמת בני עמון כתוב שיואב שלח לדוד בסוף המלחמה שיבוא ללכוד את העיר כדי שיקרא הניצחון על שמו³⁰, כלומר שאת המלחמה עשה יואב, ורק בסוף דוד הגיע לקטוף את פירות הניצחון.

²⁴ מלכים א יד, ד.

²⁵ מלכים א ב, כב-כד.

²⁶ שמואל ב טו, ז.

²⁷ שמואל ב כא, א.

²⁸ שמואל ב ט.

²⁹ כי דוד הכניעם בתחילת שלטונו (שמואל ב ה, יז-כה) ורק כשהניח לו ה' מכל אויביו החל לדרוש בבנין הבית (שמואל ב ז, א).

³⁰ שמואל ב יב, כו.

שמות מילון ס

ו. בפרקי הסיום של הספר מובאת גם שירת דוד "בְּיוֹם הַצִּילָה" אתו מִפֶּה כָּל אִיִּבּוֹ וּמִפֶּה שְׂאוּל:", וודאי שלא נאמרה השירה לאחר שנים רבות, אלא סמוך ונראה להצלה. והיינו לאחר שמלך על כל ישראל ולאחר שניצח את הפלשתים שהיו האיום העיקרי על שלטונו.

ז. בתחילת שנות דוד מובן מהו המניין שביקש לספרם, כדי לגייס את צבאו ולארגן את העם למחוזות וכו', אך כשהיה בן שבעים מה לו לספור את העם?³¹

ח. על דבר המניין שמנה דוד את ישראל בסוף הספר, בא גר החוזה לדוד בדבר ה'³². והנה, מלבד בפרשה זו נזכר גר בכתוב רק טרם מלכות דוד, כשאמר לו שלא לשבת במצודה אלא ללכת ליער חרת, ואילו בכל שנות דוד מוזכר רק נתן הנביא. ונראה מזה שגר נפטר בתחילת מלכות דוד, ואם כן נראה כי סיפור זה בו מוזכר גר, היה בשנותיה הראשונות של מלכות דוד.

והדברים מפורשים בפרקי דרבי אליעזר³³:

רַבִּי פִּנְחָס אָמַר לְאַחַר שָׁנָה³⁴ שְׁנֵהֲרַג שְׂאוּל וּבְנָיו, בָּא רָעַב שְׁלֹשׁ שָׁנִים בְּיָמֵי דָוִד שָׁנָה אַחַר שָׁנָה, שְׁנֵהֲרַג וַיְהִי רָעַב בְּיָמֵי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים.

³¹ בשמואל ב כד.

³² שמואל ב כד, יא.

³³ פרק יז.

³⁴ יש גורסים שלש שנים.